

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΘΑΥΜΑΣΤΕΣ ΤΟΥΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Θάνος Μ. Βερέμης

Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Ιστορίας του ΕΚΠΑ, Μέλος του ΔΣ της ΕΦΑ

Η σχέση των κατοίκων της ελληνικής Χερσονήσου του 1821 με την αρχαιότητα αποτέλεσε υπόθεση καθημερινής συμβίωσης γι' αυτούς, με τα πολλά μνημεία που βρίσκονταν σκορπισμένα στην ύπαιθρο και στις πόλεις. Παρά την αντιμετώπιση του παγανισμού από την Εκκλησία, που κατά τα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών μνημείων και την ενσωμάτωση αρχιτεκτονικών τους στοιχείων στις εκκλησίες που χτίστηκαν έκτοτε (βλ. Άγιο Ελευθέριο πλάι στην Μητρόπολη των Αθηνών), ο αιώνας του Διαφωτισμού ανέδειξε την Αρχαία Ελλάδα και τα μνημεία ως τόπους προσκυνήματος για τους πολλούς Ευρωπαίους ταξιδιώτες, που συνέρρεαν στην Τουρκοκρατούμενη χώρα.

Έτσι, μετά από αιώνες κακομεταχείρισης από τους ντόπιους χριστιανούς και μουσουλμάνους, τα μνημεία προσέλαβαν μια αίγλη, που τα καθιστούσε ορόσημα περασμένου μεγαλείου και πρόκριμα μελλοντικής αναγέννησης.

Ο Σατωβριάνδος ανακάλυψε την αρχαία αρετή της ανδρείας στους Νεοέλληνες και ο Ελβετός φιλέλληνας και ήρωας του Μεσολογγίου, Ιωάννης Ιάκωβος Μάγερ, την επαλήθευσε στο πεδίο της μάχης. Ο Βοναπαρτιστής συνταγματάρχης, Olivier Voutier, που αγωνίστηκε με τους Έλληνες, διηγείται ότι πολλοί αγωνιστές που πολιορκούσαν την Ακρόπολη των Αθηνών προτίμησαν κάποτε να υποχωρήσουν, ώστε να σταματήσουν οι έγκλειστοι Οθωμανοί να σπάζουν τις κολώνες για να πάρουν το μολύβι των ελασμάτων και να κατασκευάζουν βόλια. Ο Μακρυγιάννης άλλωστε, όπως ο ίδιος λέει, εξηγούσε σε κάποιον που εμπορευόταν αγάλματα με ξένους, ότι γι' αυτά πολεμούσαν οι Έλληνες.

Ο Γερμανός ιστορικός Κ. Μέντελσον-Μπαρτόλντι έγραφε στην ιστορία του της Επανάστασης: «Ελευθε-

ρωταί της Ελλάδος υπήρξαν ουχί σοφοί ανατραφέντες παρά την εστία της κλασικής αρχαιότητας, αλλ' άνδρες εξ ακοής μόνον την αρχαιότητα γνωρίσαντες...». Αρκούσε όμως κατ' αυτόν η «εξ ακοής» γνωριμία για να οδηγηθούν σε έργα φιλοπατρίας.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημάνουμε και τον τουρκικό θαυμασμό για την αρχαιότητα. Όταν ο Ρεσίτ Πασάς, γνωστός ως Κιουταχίς, κατέλαβε το Μεσολόγγι, κινήθηκε σε πολιορκία της Ακρόπολης, όπου βρίσκονταν κλεισμένοι Έλληνες αγωνιστές. Σε ανα-

φορά του προς την Μεγάλη Πύλη, η οποία έπεσε στα χέρια των Ελλήνων, έγραφε τα εξής εντυπωσιακά: «Το φρούριον της Αθήνας, είναι παλαιόθεν οικοδομημένον εις πέτραν υψηλήν και δύσβατον· ούτε υπόνομον επιδέχεται ούτε εις έφοδον έρχεται· (...) και προπάντων το φρούριον τούτο, επειδή είναι τόπος παλαιότατος και παλαιόθεν εκβήκαν εξ αυτού πολλοί μεγάλοι φιλόσοφοι και (επειδή) το οποίο έχει τεχνικά έργα της αρχαιότητας προξενούσι τον θαυμασμόν εις τους πεπαιδευμένους Ευρωπαίους, δια τούτο όλοι οι Ευρωπαίοι και τα λοιπά έθνη των απίστων θεωρούσι το φρούριον τούτο ως ιδίαν αυτών οικίαν·

και επειδή το νομίζουν ως προσκυνητήριον (...) το υπερασπίζουσι και προσπαθούσι να μην εκβή εκ των χειρών των απίστων αποστατών και εσυμφώνησαν, υπεσχέθησαν γενικώς την βοήθειάν των και δια ξηράς και δια θαλάσσης» (*Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθ. 91 της 11ης Σεπτεμβρίου 1826, 362-363).

Η στροφή προς την Αρχαιότητα αλλάζει το σκηνικό των πρώτων αιώνων της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας από κυρίως εκκλησιαστικό σε μία δύσκολη συμβίωση ιδεών, που έρχονται από την Αρχαιότητα, με αυτές των παραδοσιακών εκπροσώπων της Ιεραρχίας. Η

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΘΑΥΜΑΣΤΕΣ ΤΟΥΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

γνωριμία συνοδεύεται από επαναστατικούς τριγμούς. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στην *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος* (Κανελλόπουλος 1974, 1115) μας πληροφορεί ότι ο Σικελός ιστορικός Ξαβιέ Σκροφάνι (1756-1837), ο οποίος επισκέφθηκε την Ελλάδα το 1794-95, δεκαπέντε χρόνια πριν από τον Λόρδο Μπάιρον, παρατήρησε, όπως και ο δεύτερος, τη συνέχεια της γλώσσας με εκείνη των αρχαίων. Ο Βρετανός ρομαντικός ποιητής σε επεξηγηματικό σχόλιο του ποιήματός του «Τσάιλντ Χάρολντ», καταδικάζει την κλοπή των γλυπτών από τον Λόρδο Έλγιν και του επιρρίπτει την κατάρα της Αθηνάς για την ασέβειά του. Διαπρεπείς επισκέπτες σαν αυτούς, έμαθαν τους γηγενείς να προσέχουν και να αγαπούν τα μνημεία με τα οποία συγκατοικούσαν στην ιερή γη τους.

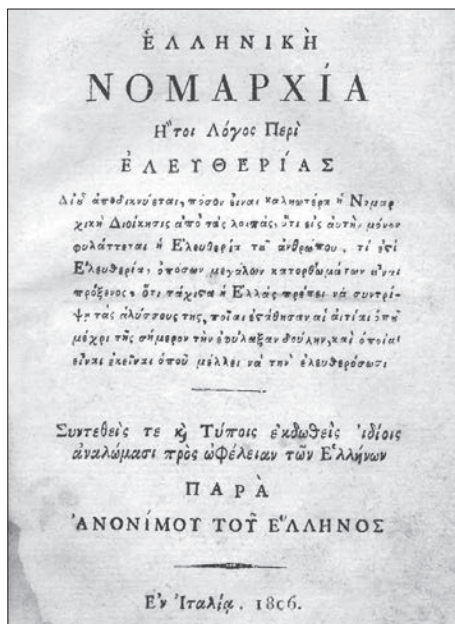
Ο πρώτος φιλέλληνας ήταν ο Γερμανός Μαρτίνος Κρούσιος (1526-1607), που αγάπησε την γλώσσα των Νεοελλήνων και συμπαραστάθηκε στους υπόδουλους σε κάθε περίπτωση. Ο ίδιος χρησιμοποίησε την λέξη «συμπάσχω» με τους Έλληνες. Ωστόσο, ο λόγιος Αθανάσιος Ψαλίδας (1767-1829), από την Ήπειρο, μέμφεται τους ξένους για την αγνωμοσύνη τους προς τους Έλληνες, που τόσα αγαθά της σκέψης και της τέχνης τους κληροδότησαν και αυτοί τους άφησαν έκθετους στον οθωμανικό σκοταδισμό.

Η *Ελληνική Νομαρχία*, που κυκλοφόρησε το 1806 στην Ιταλία με υπογραφή «Ανωνύμου του Έλληνο», αποτέλεσε ριζοσπαστικό, σχεδόν ιακωβινικό υπόδειγμα επαναστατικής προτροπής κατά των Οθωμανών αλλά και του αμαθούς κλήρου. Το κείμενο αρχίζει με επίκληση στους αρχαίους προγόνους. «Εσείς ω θάνατοι ψυχαι των ελευθέρων προγόνων μου!

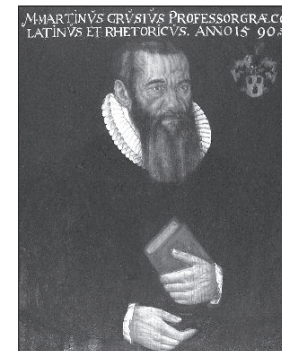
Ενδυναμώσατε τώρα τον ζήλον μου με τα ηρωικά σας εντάλματα, διά να εκφράσω, καθώς πρέπει, τα της ελευθερίας κάλλη εις τους απογόνους σας (...) Αντί ρητορικών φράσεων, θέλει καλλωπίσει τον λόγον μου η διήγησις των θαυμαστών έργων των πάλοι Ηρώων (...)».

Η *Νομαρχία* αναφέρεται σε κράτος δικαίου, όπως υπήρξε στην αρχαιότητα, πριν αυτή καταπέσει στη ρωμαϊκή και μετά την οθωμανική κυριαρχία. Πρόκειται συνεπώς για προσκλητήριο παλιγγενεσίας με οδηγό την λογική του Διαφωτισμού. Μιλώντας για τις «ανομοιότητες» των ανθρώπων, αυτές αποδίδονται στην φύση, την ανατροφή και την τύχη. Την ανομοιότητα μετριάζουν οι νόμοι «και τόσοσιν καλώς εξίσωσε τας λοιπάς, ώστε όπου έκαμε να χαίρονται οι άνθρωποι μια εντελή ομοιότητα, αν καλά και κατά φύσιν ανόμοιοι (...) επαρηγόρησεν (η *Νομαρχία*) τους αδυνάτους με το σκήπτρον της δικαιοσύνης, εδίδαξεν τους ατάκτους να εύρωσιν την ευτυχίαν των εις την χρηστοθήειαν, εβράβευσεν τους καλοήθεις (...) Ο θαυμασιώτερος και νουνεχέστερος νομοδότης, όπου μέχρι της σήμερον εφάνη εις τον κόσμον, κατά πάντα τρόπον εστάθη βέβαια ο μέγας Λυκούργος, ο οποίος δεν ηπατήθη να στοχασθή τους ανθρώπους καθώς έπρεπε να ήτον, αλλά γνωρίζοντας οποίας λογής είναι, τους απεκατέστησεν, όσο ήτον το δυνατόν, καλλιοτέρους».

Ο Ανώνυμος επιχειρηματολογεί διαρκώς υπέρ της ελευθερίας, αντλώντας παραδείγματα από την αρχαιότητα, με τον Λεωνίδα ως υπόδειγμα ελευθέρου ανθρώπου. Συνδέει μάλιστα τους Σουλιώτες με τους Λεωνίδα και Θεμιστοκλή και τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων με τους Πέρσες τυράννους. «Ω! θέατρον ευφροσύνης, ω καλότυχιο όπου είναι οι ελεύθεροι! Εκείνοι οι θαυμαστοί Σπαρτιάτες, ω Έλληνες, είχαν άμιλλαν αναμεταξύ των, εις

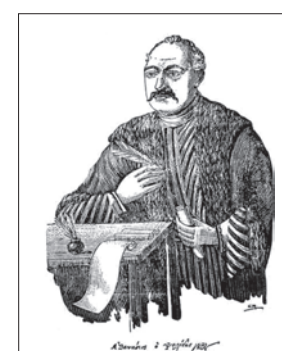
Ανώνυμος ο Έλληνας, Ελληνική Νομαρχία: Έτσι Λόγος Περί Ελευθερίας, Ιταλία 1806

Ο Μαρτίνος Κρούσιος (Martin Crusius). A. Ramsler, τέλος 16ου αι.

Ο Λόρδος Βύρον (George Gordon Byron). R. Westall, 1813

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας. Κ. Μαλάμος, αρχές 19ου αι.

το να προπορευθώσι κατά των εχθρών, και καθείς εποθύσε να πρωτοχύσει το αίμα του δια την Πατρίδα, εκείνοι οι ολίγοι αλλ' ελεύθεροι Σπαρτιάτες, έκαμαν να τρομάξουν όλοι οι εχθροί των και όλα τα πλήθη των βαρβάρων και ούτως εφύλαξαν την ελευθερίαν των διά πολλούς αιώνας».

Η στροφή προς την αρχαιότητα προκάλεσε και νέα ονοματοδότηση ανάμεσα στους Έλληνες. Γύρω στο 1813 ο Διονύσιος Πύρρος στην αρχή του μαθήματός του, στην Αθήνα, καλούσε τους μαθητές του να αλλάξουν όνομα: «Ίδου τώρα το όνομά σου Ιωάννης ή Παύλος, αλλά είναι Περικλής ή Θεμιστοκλής ή και Ξενοφών λοιπόν φοβού τον Θεόν, βοήθησον την πατρίδα σου, αγάπα και την φιλοσοφίαν» (Δημαράς 1975).

Ο Νικόλαος Σπηλιάδης αφηγείται το έργο του Λυκούργου Κρεστενίτη, ο οποίος, αφού έδωσε στον εαυτό του το όνομα του νομοθέτη Λυκούργου της Σπάρτης, έγινε ανάδοχος των μαθητών του. «Αλλά και μετά ταύτα οι ιερείς μας, αντί να βαπτίζωσι τα παιδιά με ονόματα των αγίων μας, τα δίδουσιν και αυτοί ελληνικά ονόματα. Ακούει τις λοιπόν και τους αχθοφόρους Σωκράτας καλούμενους». Ο Γρηγόριος Ε΄ έστειλε εγκύκλιο στις επισκοπές καταδικάζοντας το νέο έθιμο ως «καταφρόνηση της χριστιανικής ονοματοθεσίας». Η εγκύκλιος προκάλεσε βέβαια την οργή και τα ανάλογα σχόλια του Κοραή.

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος υπήρξε από τους φωτισμένους αγωνιστές και είχε πλήρη επίγνωση της σχέσης με την αρχαιότητα του Ηροδότου, όταν έγραφε στον επίσης Φαναριώτη Θεόδωρο Νέγρη, ότι η ελευθερία «άνηκει εις ανθρώπους πάτριον έχοντας νά καταπολεμώσιν τον Βάρβαρον και εις άμφοτέρας άναζή τὸ πνεῦμα τοῦ Ἡρο-

δότου και τοῦ Πλάτωνος (...) οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας ἠγωνίσθησαν διὰ νὰ κρατηθῆ ἡ Ἀσιάτης μακρὰν τῶν ἀλλοδαπῶν χωρῶν ὧν ρῆγες καὶ πρίγκηπες ἄρχουσιν» (Μαριδάκη 1977, 393).

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Αγνώστου, τέλος 19ου αι.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Κ. Κραζαίση, 1831, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Ο Αδαμάντιος Κοραής

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης συχνά αναφερόταν σε μια αρχαιότητα της δικιάς του επιπόησης. Η οικειότητα με την οποία αντιμετώπιζε τους αρχαίους προγόνους αποδεικνύει την συναισθηματική συγγένεια των συγχρόνων του με εκείνους. Σε ομιλία του σε νέους, στις 7 Οκτωβρίου 1838, στην Πνύκα έλεγε: «εις τον τόπο αυτό, όπου εγώ πατώ σήμερα, επατούσαν και εδημιουργούσαν τον παλαιό καιρό άνδρες σοφοί και άνδρες με τους οποίους δεν είμαι άξιος να συγκριθώ και ούτε να φθάσω τα ίχνη τους (...) Σας λέγω μόνον πως ήταν σοφοί, και από εδώ επήραν και εδανείσθησαν τα άλλα έθνη την σοφίαν τους. Εις τον τόπον, τον οποίον κατοικούμε, εκατοικούσαν οι παλιοί Έλληνες, οι πρόγονοί μας και ελάβαμε το όνομα τούτο (...) Οι παλαιοί Έλληνες έπεσαν εις την διχόνοια και ετρώγονταν μεταξύ τους και έτσι έλαβαν καιρό πρώτα οι Ρωμαίοι, έπειτα άλλοι βάρβαροι και τους υπέταξαν. Εις αυτήν την δυστυχημένη κατάσταση μερικοί από τους φυγάδες γραμματισμένους έστειλναν εις την Ελλάδα βιβλία ευθύς όπου άνθρωποι από το λαό εμάνθανε κοινά γράμματα και έβλεπε ποιους είχαμε προγόνους, τι έκαμεν ο Θεμιστοκλής, ο Αριστειδης και άλλοι παλαιοί μας και εβλέπαμε και εις ποίαν κατάσταση ευρισκόμεθα τότε. Όθεν μας ήλθεν εις το νου να τους μιμηθούμε και να γίνουμε ευτυχέστεροι».

Φιλέλληνες εγνώρισε πολλούς η τουρκοκρατούμενη χώρα, όμως οι πιο σημαντικοί «όπως ο Μπάιρον και όσοι έπεσαν στο Μεσολόγγι» ήταν αυτοί που συμπα-

ραστάθηκαν στους αγωνιζόμενους νεοέλληνες. Ο θαυμασμός για τα μνημεία της αρχαιότητας ήταν και αυτός μια προσφορά των Φιλελλήνων προς τους κατοίκους αυτού του τόπου, όπως και η έμπνευση της παλιγγενεσίας. Να λάβουν δηλαδή σάρκα και οστά τα μνημεία και η ανάμνηση της αρχαίας δόξας.

Ο αγωνιστής και κατοπινός δήμαρχος Αθηναίων, το 1841, Παναγής Σκουζές, είπε σε ομιλία του: «Δεν σφάλλομεν, κύριοι και κυρίες, να αποδώσουμε την νοημοσύνη, το φιλοσοφικό φρόνημα του λαού της Ελλάδος, εις το ότι δεν έλειψε ποτέ από την περίφημη γην ο αρχαίος πολιτισμός (...). Έμπλεος ήταν μια φορά ο αιθέρας από τες αρμονίες του Ομήρου και του Πινδάρου, από την σοφήν θρηνωδίαν Σοφοκλέους και Ευρυπίδου. Είναι καιρός πλέον απερασμένος, αφού το ανάθεμα του Ομήρου δεν πλακώνει τους λαούς της Πελοποννήσου, της Αττικής και μέρους της Δυτικής Ελλάδος και νησιών, το ανάθεμα ότι ο μη ελεύθερος είναι υστερημένος από το ήμισυ της νοημοσύνης ή της αρετής του. Σώοι πλέον οι ελευθερωμένοι των Ελλήνων καταγίνονται εις το μεγαλύτερο των κατορθωμάτων, την οικοδομή Κράτους» (Βαλέτας 1967).

Ο μέγιστος όμως φορέας της αρχαιολατρείας και της μελέτης της αρχαίας γραμματείας υπήρξε ο Αδαμάντιος Κοραής. Από το 1805 αρχίζει να συγκεντρώνει το υλικό για την *Ελληνική Βιβλιοθήκη* του. Στην έκδοση και την διάδοση του μεγάλου αυτού έργου τον συνέτρεξαν οι αδελφοί Ζωσιμάδες και άλλοι Έλληνες έμποροι. Οι αρχαίοι συγγραφείς παρουσιάζονται από τον Κοραή με δικά του προλεγόμενα και η διάδοσή τους στους Έλληνες απόβλεπε στην παλιγγενεσία τους.

Ο Κ.Θ. Δημαράς έγραψε στην *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας* του (Δημαράς 1975, 200): «Οι ελληνικές δυνάμεις, υλικές και πνευματικές, είχαν φθάσει στην ακμή τους στα χρόνια του Κοραή, αυτός έρχεται να προσφέρει την σύνθεση του νέου πνευματικού ελληνισμού. Και ο ελληνισμός αυτός, δυναμωμένος και συνειδητός, δεν μπορεί να δεχθεί ούτε την παραίτηση από την ζωή, ούτε την παραίτηση από την προγονική

κληρονομιά. Ο Κοραής σ' ένα από τα πρώτα έργα της ωριμότητάς του, στο *Υπόμνημα* του 1803, εκθέτει με φωτεινή σκέψη τον μεικτό χαρακτήρα της ελληνικής αναγέννησης κι αργότερα, στα 1815, βλέποντας τη διάδοση της παιδείας, έγραφε: «Δεν έμεινε αμφιβολία (...) ότι έφθασε και των Γραικών ο καλός καιρός και έφθασε με τόσην ορμήν, ώστε καμία δύναμις ανθρωπίνος δεν είναι πλέον καλή να μας οπισθοποδήση». (ό.π., 100)

Ο Κοραής αποδίδει όλα τα μειονεκτήματα του γένους στην «απαιδευσία» και ζητάει από τους Γραικούς να ανακαλύψουν το ένδοξο παρελθόν τους μέσα από την μόρφωση. Από τη Δύση μεταφέρει εκπαιδευτικές μεθόδους, όπως του Pestalozzi. Μολονότι σημερινός αρθρογράφος αποκαλεί τον Κοραή «ξίπασμένο» από τον δυτικό Διαφωτισμό, η προσφορά του και μόνο στην μεταγλώττιση της επιστήμης στα ελληνικά, τον καθιστούν άξιο της ευγνωμοσύνης μας.

Ο όρος «παλιγγενεσία», που συνοδεύει την επανάσταση του 1821 αποβλέπει στην αναγνώριση του γένους με την επιστροφή του αρχαίου πνεύματος στον κόσμο των Νεοελλήνων. Έτσι η αρχαιότητα συνδέθηκε οριστικά με τον Αγώνα και η εκπαίδευση του έθνους-κράτους, που φέρει για πρώτη φορά το όνομα «Ελλάς» στην ιστορία των Ελλήνων, βασίζεται στους κανόνες της γλωσσικής μας παράδοσης.

Συντομογραφίες – Βιβλιογραφία

ΙΕΕ: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους

Βαλέτας, Γ. (επιμ.) 1967, *Τετρασέτη άπαντα. Λόγοι και δοκίμια*, τόμ. Β΄, Αθήνα, 23-25.

Δημαράς, Κ.Θ. 1975, «Τα αρχαία ονόματα», ΙΕΕ, τομ. ΙΑ΄, 340.

Κανελλόπουλος, Π. 1974, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, τόμ. Β΄, Αθήνα, 1115.

Μαριδάκη, Γ. 1977, «Η ελληνική επανάσταση ως έκφρασις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος» 24 Μαρτίου 1951, στο, Πέτρον Χάρη (επιμ.) *Το Εικοσιένα – Πανηγυρικοί Λόγοι Ακαδημαϊκών*, Ίδρυμα Ελένης και Κώστα Ουράνη, Αθήνα, σ. 393.